

DOI:10.26104/NNTIK.2023.28.18.058

Закиров У.А., Казыбек кызы Ж.

**ТҮС ТААНУУ КӨРКӨМ КУБУЛУШТАРЫНЫН ТААСИР
КҮЧТӨРҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИСИ**

Закиров У.А., Казыбек кызы Ж.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СИЛ ВОЗДЕЙСТВИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЯВЛЕНИЙ ЦВЕТОВЕДЕНИЯ**

U. Zakirov, Kazybek kyzy Zh.

**THE PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE FORCES
OF INFLUENCE OF ARTISTIC PHENOMENA OF COLOR SCIENCE**

УДК: 7.017.4

Түс таануу илими жана колористика (латын тилинен – түс жөнүндөгү илим), адам жашоосунун түрдүү тармактарында түстү практикада колдонуу теориясын изилдейт. Иш-чаралар жана анын ичинде: салттуу түс илиминен тышкары, түс маданияты, түстөрдүн гармониясы, түс жөнүндө билим бөлүмү жана түс тили болуп бөлүнөт. Ал физикалык принциптерге негизделген түстөр болуп саналат. Ошону менен бирге, аң-сезимдик кабыл алуунун психофизиологиялык негизин жана коомдун түстүү маданий идеяларын эске алат. Дисциплинанын максаты – көркөм чыгармачылыкты өнүктүрүү, студенттердин түстөрдү изилдөө жөнөдөмдүүлүктөрүнүн бири катары ар түрдүү көнүгүүлөрдү аткаруу аркылуу экспрессивдүүлүктүн активдүү каражаттары түстү колдонуунун ар кандай жолдору жана анын негизин аныктоо менен түстүү композицияны түзүү процессин жана сапаттарын ишке ашырат.

Негизги сөздөр: түс таануу, композиция, колорит, эстетика, симметрия, асимметрия, нюанс, ритм, статика.

Цветоведение и колористика (от лат. – наука о цвете), изучает теорию практического использования цвета в различных областях жизни человека. Помимо традиционной науки о цвете, мероприятия включают в себя культуру цвета, гармонию цвета, секцию знаний цвета, язык цвета души. Цвет основанный на физических принципах, а также психофизиологической основе его восприятия, учитывают цветокультурные представления общества и поэтому применимы практически ко всем сферам его жизни. Цель дисциплины – развитие художественного творчества как одной из способностей учащихся к изучению цвета посредством упражнений, активных средств выразительности, различных способов использования цвета и его основное определение – процесс и качество создания цветовой композиции.

Ключевые слова: цветоведение, композиция, цвет, эстетика, симметрия, асимметрия, нюанс, ритм, статика.

Color science and coloristics (from Latin - the science of color), studies the theory of the practical use of color in various areas of human life. In addition to traditional color science, activities include color culture, color harmony, color knowledge section, and soul color language. Colors, based on physical principles, as well as the psychophysiological basis of its perception, take into account the color cultural ideas of society and are therefore applicable to almost all areas of its life. The goal of the discipline is

the development of artistic creativity as one of the students' abilities to study color through exercises, active means of expression, various ways of using color, and its main definition is the process and quality of creating a color composition.

Key words: color science, composition, color, aesthetics, symmetry, asymmetry, nuance, rhythm, statics.

Түс илими – бул түс жөнүндөгү комплекстүү илим. Анын ичинде түстүн табигый кубулушун изилдөөчү тармакты бири, бул физика, физиология жана психологиядан алынган маалыматтардын системалуу жыйындысы болуп саналат. Ошондой эле, түс таануу илими: философия, эстетика, искусство тарыхы, филология, этнография жана адабияттан алынган маалыматтардын жыйындысы болуп калат жана түстүн маданий феномени катары изилдейт.

Түстү үйрөнүү ыкмасы аркылуу, аткарылган практикалык көнүгүүлөрдү боёкторду колдонуу жана аларды түс шкалалары жана айкалыштары түрүндө аралаштыруу менен (формалдуу чыгармалар) колориттик бийиктиктерге жетишебиз. Бул багыттарда практикалык тапшырмалардын биринчи бөлүгү, бул түстүү материалды даярдоо болот. Бул теориялык баалуулуктар практикалык иш аракеттер аркылуу жүзөгө ашырылат жана аларды айкалыштырууда түстөрдү андан ары изилдөө процесстери жүрөт. Көнүгүүлөрдү аткаруунун негизги мазмуну, окуучуну ушундай шартка коёт. Ал сөзсүз түрдө түстүү ачылыштарды жасайт: ал чыгармачыл иштөө иш аракеттеринде көлөкөлөрдү көрөт жана жарым тондорду колдонуу менен мурда байкабаган түстөрдү салыштырууга болот.

Бул окутуу процесстери студент үчүн өз алдынча изилдөө болуп калат. Анын натыйжасы колориттик тажрыйбага ээ болууга алып барат. Окуу-процестик чыгармачыл жолунда, түстү изилдөөдө менен студент анын кылдат грацияларын көрүп, сезгенди үйрөнөт жана жаратылыштагы өз мамилелерди пайда кылат. Алардын өз ара көз карандылыгын байкоо жана таа-

нуу аркылуу, уламдан улам бул же башка түстүү кубулуштардын кандай өзгөчө касиеттери пайда болоорун аңдап туят.

Натыйжасында, колдонмо эки окуу процесстик-тематикалык иштөө принциптеринин өзүнө камтыйт:

1) Композициянын негизги түшүнүктөрү жана принциптери, анда түзүү принциптери жана үлгүлөрү деталдуу талкууланат. Көнүгүүлөрдү аткаруунун жалпы көрсөтмөлөрү жана техникасы калыптанат. Бул бөлүм студенттерге композициянын негиздерин үйрөнүүгө жардам берүү үчүн иштелип чыккан компетенттүү композициялык жана колориттик түзүүгө салым кошуу менен чыгармачылык иштердин жыйындысы болот (түстүү композициялар).

2) “Түстүн мүнөздөмөсү”, бул түстүн физикалык табиятын изилдөө, түс синтезинин түрлөрүн карап чыгуу, монохромдук касиеттерин баяндоо менен жүргөн тараздар, эки же андан көп түстөрдүн айкалышы, түстөрдүн гармониясынын принциптери жана «колориттик композиция» түшүнүгүн ачуу болуп саналат [1]. Эки бөлүм тең жалпы теориялык маалыматтарды берет, практикалык иш менен илимий билимдин ортосундагы байланышты камсыз кылуу үчүн иштелип чыккан.

Жалпысынан алганда, колдонмо камтыган көнүгүүлөрдүн жыйындысы болуп саналат. Милдеттерди формулировкалоону жана аларды кантип аткарууну түшүндүрүүнү талап кылат. Класстык, практикалык сабактарда мугалим жалпы тема менен тааныштырат, студенттер бул дисциплинада теориялык принциптер менен практикалык иллюстрациялардын ортосундагы өз ара мамилелердин байланыштарын көрсөтмө куралдар, репродукциялар ж.б. аркылуу түшүндүрүп берет.

Отчеттук форма – тест (дифференцияланган) түрүндө болот. Мында студенттер чыгармачыл иштерин композициялык жактан жеткелең бүтүргөн болушу керек. Анда, окуучулардын ишинин деңгээли коллективдүү аныкталат жана тиешелүү баа берилет.

"Түс жана колористика" илиминин негизги предметинин таасири менен окуучуларды көркөмдүк жактан тарбиялоо процессин аткарууга болот. Натыйжасы профессионалдык чыгармачылыктын негизги модели катары бааланат. Студенттердин практикалык көнүгүүлөрүнүн негизинен, – композициялык түстүн нюанстарын жана татаал кубулуштук кабылдоолорун өнүктүрүү үчүн анын милдеттеринин комплексин ишке ашырууга болот. Мындай окуу иш чаралык процесстери аркылуу, түс таануу илиминин негиздерин студенттерге жана чыгармачыл мугалимдерге жеткирүүгө болот.

Көркөм сүрөт искусствосунда композициянын принциптерине муктаждык болот. Натыйжасында көркөм чыгарманын негизги максатын жана идеясын так жана ынанымдуу жеткирүүгө шарттар түзүлөт.

Көркөм чыгарма жаратуу маселесинде, композициянын негизин – көркөм образды түзүү кирет. “Композиция (латынча compositio), - деп чыгармачыл байланышты, ар кандай майда бөлүктөрдүн жалпы жыйындысын бир бүтүндүккө айкалыштыруунун теориялык идеясын практикалык кубулуштарга айлантуу болот. Көркөм искусстводогу композиция – бул курулуш, анын мазмуну менен аныкталган көркөм чыгарманын өнүгүшү, мүнөзү жана максаты болот. Жалпысынан алганда, чыгарма жаратылган бардык иш аракеттерден жаралган, жасалган, өндүрүлгөн натыйжа (продукция) жана ар бир көркөм иш объективдүү мыйзамдардын күчү менен болжолдонуп гана тим болбостон, маанилүү нерселердин бардыгын иш жүзүндө камтыйт. Чыгармачыл адамдын универсалдуу ишмердүүлүгүнүн компоненттери: объект, субъект, предмет, максат, ыкма, шарттар, каражаттар, процедуралар, продукт, натыйжа ж.б. болуп саналат” [2]. “Композит” терминин түшүнүү үчүн бир нече ыкмалар бар. Кеңири мааниде айтканда, композициянын мааниси көркөм чыгарманын жалпы бүтүндүгүн белгилөөгө болот. Көркөм чыгарманын визуалдык бүтүндүгү жана көркөмдүгү менен айырмаланган живопись, анын экспрессивдүүлүгү эстетикалык өздүк баалуулугун түзүү процессинин маңызы жана ички максаты аныкталат. Көркөм сүрөт, кесиптик чыгармачыл өнөр ээсин даярдоонун методологиясы аркылуу позицияны көркөм образдык максатка ашыруунун процессинин туундусу катары түшүнүүгө мүмкүн.

Композиция, – аркылуу образды структуралык уюштуруунун өзгөчө формасы белгиленип, көркөм живописстик материал каражаттар көрүүчүнү таң калтыруучу кубулуштарды чагылдыруу менен аткарылат. Бул жердеги ачык көз карандылык окшоштуктар пайдам болот. Натыйжасында композициялык мазмундун байлыгы жана бүтүндүгү жалпы предметтердин формасын жана байлыгын бир бүтүндүккө баш ийдирет.

Композициялык-структуралык татаалдыктар, негизинен мыйзамдардын ар түрдүүлүгүнөн көз каранды болот. Композициялык уюштуруунун принциптери, методдордун жана каражаттардын биримдигин колдонуу аркылуу гармонияга, ырааттуулукка жетүүгө алып барат.

Живописстик картинадагы тематикалык жана визуалдык элементтердин пропорционалдуулугу көркөм материал аркылуу бир организмге айланат.

Композициялык структура жалпысынан табигый түрдө байланышкан бөлүктөрдөн турат. Ал элементтердин ортосундагы байланыштардын бирдиктүү мүнөзгө бириккендиги менен аныкталат жана калыптандыруу мыйзамын камсыздайт алат.

Композиция дайыма жабык түзүлүш болуп саналат, анын бөлүктөрү өз ара байланышкан (конструк-

тивдүү байланыштар, семантикалык бүтүндүк) абалдарда болот. Мындай структураларга мүнөздүү белгилер катары: багыттар, бурчтар, элементтердин ортосундагы аралыктар сыяктуу касиеттери менен пластикалык жана ритмикалык жактан айтылган өзгөчөлүктөрдүн элементтери белгиленет. “Көркөм образдуу сүрөт эч качан так сүрөт эмес, тескерисинче объекттин структуралык эквивалентин билдирет, же болбосо тигил же бул образдуу каражаттар менен туюнтулган образды чагылыштырат [3]. Ошентип, "композиция" термини негизгилеринин бирин билдирет. Композициялык куруу жана баалоо үчүн колдонулган визуалдык сабаттуулуктун элементтери көркөм чыгарма болуп саналат. Композициялык чыгармачылык процесс катары, чыгармачылыктын негизинде жаралган көркөм образды жаратуу процесси катары мүнөздөөгө болот.

Контрасттык композициянын өзгөчөлүгү анын активдүүлүгү болуп саналат жана ал визуалдык таасир менен коштолот. Бул экспрессивдүү-контраст жарыктыгы аркылуу: караңгы фондо жарык, тескерисинче ачык фондо караңгы кубулуштары чагылышып турат. Анын негизинде түстүк контрасттын бардык түрлөрү бир композициялык бүтүндүккө баш ийет. Атап айтканда, бул иш аракеттер түстөрдүн гаммасын изилдөөгө мүмкүндүк берет.

Бул көркөм кубулуштар аркылуу түстөр дүйнөсүнүн кереметтүү көрүнүштөрүн баалоодогу сандан сапатка өтүүнүн жаңы деңгээлине өтүүгө болот. Түс таануу илиминин көркөм теориялык маани-мазмундарын жаратылыштагы керемет кубулуштарды чагылдырууда колдонулат.

Ырааттуу түстөр, контрасттык өзгөрүүлөрү жана ар кандай тондор аркылуу келген таасирлерден улам картиналык образдын эффективдүүлүгүн камсыз кыла алабыз. Кээ бир түстүү көрүнүштөрдүн таасир сезимдери аркылуу синхрондук контраст - чөйрөсүнүн таасирин ала алабыз. Түстөрдүн хроматикалык айкалыштарынын таасири менен контрасттын жана фондун таасирин алабыз. Ошондой эле ачык фон менен түстөргө бай жандуу жана жансыз фигураны жандандырууда композициялык көркөм кубулуштарды пайда кыла алабыз. Көркөм чыгармадагы композициялык көрүнүштөрдүн сызыгынын контрасттын байкаткан түстөрдүн керемет кубулуштарынын жагымдуу түстүү гаммаларына жетишебиз.

“Түскө таасир этүүнүн мүнөздүү жолдорун изилдеп, карама-каршы көрүнүштөрдүн жети түрүн бөлүп, алардын ар биринин өзгөчө мүнөзүн жана көркөм маанисин, визуалдык, экспрессивдүү, конструктивдүү жана өз алдынча уникалдуулуктагы кайталангыс аракеттерин белгилейбиз:

- 1) түстөрдүн контрасттуулугу;
- 2) жарык менен караңгынын карама-каршылыгы;
- 3) муздак менен жылуунун карама-каршылыгы;

- 4) кошумча түстөрдүн контрасты;
- 5) синхрондуу карама-каршылыктар;
- 6) каныккан контраст кубулуштары;
- 7) түстүү тактар чөйрөсүндөгү контрастар жана башкалардын заттык таасирдеги өзгөчөлүктөрүн белгилөөгө болот” [4].

Нюанс – бул композициядагы элементтердин ортосундагы кичине айырма болуп саналат. Нюанстар бир өлчөмдүү жана көп өлчөмдүү болушат. Нюанстуу формаларда окшоштуктар көбүрөөк болот. Алардын айырмачылыктары өтө кылдат, маанилүү, кайчылаштыктагы образдуу түрдө чагылышып, ошону менен бирге эле эң күчтүү каймана байланышта болушат. Аналогиялык жана контрасттык колдоолор бир-бирине шайкеш келет. Аналогиянын өнүгүшү карама-каршылыктарды күчөтөт. Контраст универсалдуу курал катары жаркыраган жана жандуулукту түзүүгө жардам берип турат.

Тоналдык жана түстүү контрасттар тарабынан графика жана живопись чыгармаларын түзүү процесстери ишке ашат. Карама-каршы элементтердин өз ара аракеттенүүсү мамилелерди күчөтөт, алардын карама-каршы сапаттарын жана тектештердин өз ара аракеттенүүсүн күчөтөт элементтер жумшартат жана алардын сапаттарын түздөп - жалпы түрүндө карама-каршылык мыйзамын түзөт. Бул эрежелери боюнча, контрасттык мыйзамдары келип чыгат. Ал төмөнкүдөй формулировкаланат: окшош бөлүктөр өлчөмү, формасы, түсү жана жайгашкан жери боюнча айырмасы. Тенденциясы бир композициялык бүтүндүктө – жалпы топко визуалдык биригет. Иденттик, – табияты боюнча окшош элементтердин кайталанышы алардын сапаттарын (көлөмү, формасы, тону ж.б.) берип турат.

Идентификацияга карата талаптардын жаңы курамы:

- 1) Элемент жөнөкөй, экспрессивдүү болушу керек;
- 2) Сулуу көркөм көрүнүштөгү белгилүү бир катыш сакталууга тийиш, мисалы элемент жана мейкиндик.

Симметрия – бул салыштырмалуу элементтердин бирдей жайгашуусу өзгөчө көз менен кабыл алынган чекит, башкача айтканда композициялык мейкиндиктеги тегиздигинин үстүндө жаткан көркөм кубулуштарын иреттүүлүгү, тең салмактуулугу жана гармониянын өзгөчө түрү катары белгиленет.

Симметриялуу курулуш көркөм таасир этүүгө мүмкүндүк берет. Бул жерде көркөм көрүнүштөрдүн улуулугу, өзгөчө салтанаттуу жана окуянын негизги мааниси болуп кала берет. Симметриялуу композицияда адамдар же жандуу жана жансыз объекттер жайгашкан көркөм сүрөттүн борбордук огуна карата дээрлик күзгү сымал болгон кубулуштарды чагылыштырып турат.

Асимметрия – бул композициянын дагы бир варианты болуп саналат. Бул жерде, айкалыштыруу жана элементтердин, октордун жана симметрия

тегиздиктеринин абалы байкалбайт. Бул симметриянын жоктугу же бузулушу дегендик болот. Композициялык бүтүндүктүн алтын бөлүгү ассиметриялык бир көрүнүшү эмес, ал кандайдыр бир жандуу жана жансыз заттын симметриялык көрүнүштөрүнүн карама-каршылыктарын көрсөтүп турат. Азыркы учурдагы түс таануу илимине кайрылсак, симметрия статикалык жана динамикалык сыяктуу түшүнүктөрдү өзүнө камтыйт жана жаратылышта статикалык симметрия түзүлүшү менен көрсөтөт.

Симметрия бирдей сегменттер жана бирдей баалуулуктар менен мүнөздөлөт. Динамикалык симметрия, жогорулашы менен мүнөздөлөт же алтын баалуулуктары менен чагылдырылган сегменттердин кыскарышы жана өсүүчү же азаюучу катардын бөлүмдөрүн өзүнө камтып турат. Анын конструкциясы жана алтын катыштык (золотое сечение) бөлүктөрү жана өзгөчө симметрия менен алтын айкалыштар бөлүмү, көмөктөшүүсү, жогорку уюшкан форма болуп саналат. Мазмундун эң ачык туюнтмасы, эң оңой визуалдык кабылдоону жана көрүүчүнүн өз ойломдук туюмдарындагы сулуулук сезимдерин пайда кылат.

Статика жана динамика үч өлчөмдөгү элементтердин бирдейлигин статикалыкты көрсөткөн фигураларды чагылдырып турат. Мисалы, шар, куб, чарчы бөлүкчөлөр ж.б. Мындай фигуралар визуалдык түрдөгү абалдарда тик көрүнүштөгү көрүнүштү чагылдырат. Объекттер жана фигуралар өз алдынча кыймылдын элесин (үч бурчтуктун узун тарабын бойлой, параллелепипед же цилиндр) жаратат. Ар кандай текстура же ритм да формага динамизм берет.

Динамикалык ритм – перспективаны жогорулатуу же элементтердин жана интервалдардын же экөөнүн тең өлчөмүн азайтуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. “Ар бир сүрөтчүнүн жеке табити менен да көп нерселер көз каранды болуп турат. Анткени ал табит аркылуу субъективдүү, бирок ошол эле мезгилдерде керемет кубулуштар жарала берет” [5].

Форманын бардык өзгөчөлүктөрүнүн ичинен ритмизация үчүн эң маанилүүсү бул түстөрдүн гаммасы болуп саналат (кемүү тартибинде):

- 1) өлчөмү;
- 2) интервал;
- 3) түс (жеңилдүүлүк).

Ритмикалык катарлар мажор багытында кабыл алынат. Элементтердин кичирээк көрүнүштөрү ар түрдүү болот. Алар караңгыдан жарыкка, кичинеден чоң аралыктарга өтөт. Живописсте, графикада, скульптурада, декоративдик искусстводо, ритмде композициянын маанилүү экспрессивдүү каражаттарын жана образды түзүүдөгү, көп учурларда маани-мазмунга белгилүү болгон ар түрдүү эмоционалдуулукту берүүгө болот. Ритм аркылуу жаралышы мүмкүн болгон сызыктар, жарык жана көлөкө тактары, түстүү тактар менен аныкталат. Натыйжада композициянын окшош

элементтерин алмаштырууга болот. Ритмдик томдордун жана композициялык бүтүндүктөрдүн карама-каршылыктарын динамика аркылуу караса болот.

4) Укмуштуудай искусство, музыкадагыдай эле обондорго ээ боло алат. Алар активдүү, тез, бөлчөк ритмдик же жылмакай, тынч, жай абалдарда болушат. Ритм – бул кандайдыр бир элементтердин белгилүү бир жерде алмашып турушу жана ырааттуулугу (согуу, ритм, өлчөнгөн агым) менен мүнөздөлөт.

Эң негизгиси ритмдин белгиси – элементтердин (формалардын) жана аралыктын кайталанышы болуп саналат. Ритмикалык көрүнүштүк көркөм кубулуштарда кайталоо болушу мүмкүн: бирдиктүү, азайтуу же көбөйтүү жүрөт, буга жараша, кайталангыс кубаттуулук эки түрдүү болушу мүмкүн: статикалык жана динамикалык. Статикалык ритм аркылуу кайталанган бирдей элементтер интервалдар аркылуу жайгашат. Композициялык жана интервалдык катарлар жөнөкөй же татаал болушу мүмкүн. Жөнөкөй катар бир эле элементти ошол эле элемент менен кайталоого негизделген. Бул болсо, өз кезегинде форманын бардык өзгөчөлүктөрүнүн ичинен ритмизация үчүн эң маанилүүсү болуп саналат (кемүү тартибинде):

- 1) өлчөмү;
- 2) интервал;
- 3) түс (жеңилдүүлүк).

Ритмикалык катарлар мажор багытында кабыл алынат. Алар элементтерден кичирээк болуп жайгашат. Алар караңгыдан жарыкка, кичине аралыктан чоң аралыкка багыт алат. Түстүү конструкцияларды уюштуруунун негизги формалары болуп төмөнкүлөр саналат: комбинаторика, түстүү фраза, түс курамы ж.б.

“Көркөм живописстик чыгарма жаратууда предметтик фактураларга да көңүл бөлүү негизги мааниге ээ болот. Андан кийин, көлөкө жарык жана иштөө техникалык кубулуштары менен иштөө процесстери ишке ашат” [6].

Көнүгүүлөрдүн эң маанилүү түрү – бул комбинациялар. Торика (латын тилинен *ars combinatoria combinare* – туташтыруу), белгилөөчү элементтерден түзүлгөн ар кандай түстөрдүн айкалышы белгилүү бир шарттар менен мүнөздөлөт. Түс комбинаторикасы композициялык ниеттен көз карандысыз топко бөлүү түстөр көрсөтүлгөн баштапкы позицияларга негизделген.

Комбинаториканын закондору боюнча, композициядагы көркөм кубулуштар таасирдүү жана биргелешкен түс топтомун түзөт.

Колористика – түс жөнүндөгү илим болуп саналат. Ал чыгармачыл адамдын иш-аракетинин түрдүү тармактарында түстөрдү практикада колдонуу теориясын изилдөөчү тармагы катары каралат. Түс – бул тарыхый классификациясынын эки этаптагы бөлүгүн көрсөтүү менен бирге салтка айланат. Мифологиялык

этап боюнча, түстөрдүн кубулуштары 3 негизги көркөм түстүк өзгөчөлүктөрдү өзүнө камтыйт: кызыл, ак жана кара.

Байыркы Чыгыш жана Кытай мамлекеттеринин дүйнө таанымы боюнча, алар космостук ааламды түзүүчү негизги сан (төрт негизги багыт жана жердин борбору) бул “5” саны болуп саналат.

Байыркы Кытай маданиятынын түстүк өзгөчөлүгү өтө ар түрдүү келет: жасалмалуулук менен табигыйлыктын биримдиги; бир түстүүлүктүн жана көп түстүүлүктүн айкалышы (тилекке каршы, кийинчерээк түскө карата аскетизмге, монохромдук жана ахроматикалык боёктук живопистик кубулуштар таасир тийгизип кеткен) кирет.

Байыркы Индиянын көркөм түстүк илиминде негизги 2 түстүк көрүнүш жана кубулушту көрсөткөн өз системасы болгон:

1) Архаикалык же үчилтик түстөрү: кызыл, ак жана кара.

2) Ведалык, же Ведага негизделген система. Төмөнкү түстөр: кызыл (күндүн чыгыш нурлары), ак (түштүк нурлары), кара (батыш нурлары), абдан кара (түндүк нурлары), көрүнбөгөн (борбор).

Сарайлардын жасалгасы үч негизги түстө жасалган: ак, кызыл, алтын (кээде көк жана ачык көк кошулган). Байыркы Индияда салттуу негизги (Рерихтин сүрөттөрү байыркы Индиянын салттуу даамын эң так чагылдырат) түстөрү бар: ак, кызыл, кара, сары жана көк.

Байыркы Египеттеги түстөрдүн кереметтүү өзгөчөлүктөрү өзүнчө мааниге ээ болуп турат. Алардын түскө болгон мамилеси таасирдүү келет. Анын маани-мазмундары жана таасирлери күндүн нуру менен дагы байланышып турат. Ал таасирлер жана көрүнүштөр күн канчалык тийгенине жараша да болот.

Грек-рим антикалык доордун да өз колориттик түстөрү бар. Эмпедокл б.з.ч. V кылымда ааламды: суу (кара), аба (ак), от (кызыл) жана жер (сары, охра) түстөрүнөн турат деп ырастаган. Ал эми калганынын баары ушул төрт элементти аралаштыруу менен алынган, - деп эсептеген. Аристотель 3 негизги түстү аныктаган: ак (суу, аба, жер), сары (от), кара (кыйратуу, өтүү абалы). Платон өзүнүн «Табигый тарых» деп аталган эмгегинде 4 негизги түстү аныктаган: кызыл, ак, сары жана кара. Негизги түстөрдү аныктоо үчүн Эмпедокл менен Платон визуалдык таасирлерди колдонушкан. Ал эми Аристотель аларды эксперимент аркылуу аныктаган.

Ар түрдүү элдердин маданиятында түстү эмоционалдык жана прикладдык кабыл алуу өтө ар түрдүү жана этностук топтун жана диндин салыштырмалуу обочолонгон өнүгүүсүнүн алкагында узак тарыхый салт менен байланышкан. Демек, кабыл алуудагы айырмачылык, мисалы, ак жана кара түстөрдүн (ыйлоо же кубаныч – маданиятка, динге жараша) өзүнүн философиясы бар деп эсептешкен. Кененирээк айтканда, белгилүү бир маданиятта топтолгондуктан, ар кайсы тилде сүйлөгөндөрдүн менталдык көрүнүштөрү дал келбеши мүмкүн болгондой эле, ар бир өлкөнүн түстөр боюнча дүйнө таанымы да ар түрдүү болгон. Тилдердин ар түрдүүлүгүнөн тышкары реалдуулукту (тил илиминде айткандай, "концептуалдаштыруу") кандайча айырмалай тургандыгына мисал катары түстөрдү атоо системасынын терминдери белгиленет. Орус тилинде көк жана көгүш деген эки өзүнчө сөз бар. Көптөгөн герман тилдеринен айырмаланып, аларда спектрдин тиешелүү бөлүгүнүн түстөр диапозону бир белги менен жабылат.

Түс мейкиндик тегиздигин жана убакыттын чектөөлөрү түрүндөгү формаларын пайда кылат жана нерселердин, окуялардын жана кубулуштардын дүйнөсүн жаратат. Жашыл жалбырактагы көзгө байкалбаган хамелеон көздүн сезгичтик деңгээлинде өңүнүн көлөкөсүн бир аз өзгөртүшү керек болот. Биз аны дароо таанып, жалбырактын бетине бөлүп көрсөтөбүз. Жеке объектилерди же бүт бөлмөнү түс тону жана жарыктыгы боюнча каалаган жарык менен жарыктандыруу зарыл жана адам кабылдаган формалар жана мейкиндик дароо пайда кыла алат. Жарык өзүнчө түстүү тактарга бөлүнүп, формаларды жана мейкиндикти жараткандай сезилет. Жарык жана түс объектилерге жана мейкиндиктеги тегиздиктерге тийгенге чейин көрүнбөй калат жана алардан артка карай чагылыштардан көрүнүп турат. Табияттын өзүндө чексиз санга жеткен түстөр жок. Чыгармачыл адам жасаган боёктордо гана чексиз түстөр бар, - деп да коюшат.

Адабияттар:

1. Голубева О.Л. Основы композиции. / Уч. пос. - М., 2015.
2. Бабенко А.В., Хоружая Н.В. Основы композиции в изобразительном искусстве. / Учеб.-метод. пос. - Т., 2011. - С. 33.
3. Ли Н.Г. Основы учебного академического рисунка. - М.: Изд-во. Эксмо, 2005. – С. 83.
4. Селицкий А. Цветоведение. - Минск, 2019. - С. 113.
5. Толстых В.И. Эстетика поведения. - М., 1965. - С. 35.
6. Закиров У.А. Философские явления французского искусства и художественной культуры. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2023. №. 1. С. 192-196.